

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE, LXI. ÉVF., 2014. OKTÓBER (1114–1122. o.)

CSIKÓS-NAGY BÉLA

A gazdaságirányítási reform küszöbén

Többévi előkészítő munkával megteremtődtek az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésének feltételei. Az MSZMP Központi Bizottsága, elemezve a gazdasági helyzetet, 1964 decemberében hozta meg határozatát a gazdaságirányítási rendszer felülvizsgálatáról. A népgazdasági terv mutatószámainak vállalatokra történő lebontásán és így végső soron a tervutasításokon alapuló irányítási rendszert azért kellett felülvizsgálni, mert a gazdaság állandó egyensúlyzavarokkal küszködött, amellet még a gazdaságnövekedés üteme is lelassult. A gazdaságirányítás rendszerének kritikai elemzése megerősítette a gazdasági mechanizmus átalakításáról alkotott vélekedést, egyben kezünkbe adta a megoldás kulcsát, amelyből azután megszülettek a gazdaságirányítási reform irányelvei.

A gazdasági mechanizmus reformjának előkészítése kollektív munka eredménye. A közgazdászok, műszakiak, jogászok és úgyszólván valamennyi szakma dolgozói közreműködtek benne. De igazságtalanok lennének, ha csak a magyar szellem nagyszabású tettét látnánk benne. Ha el is tekintünk a teljes történeti háttér megvilágításától, *a közvetlen indíték nemzetközi útját* célszerű nyomon követni.

A szovjet közgazdászok egy csoportja már az ötvenes évek első felében napirendre tűzte a „tőkekamat” kérdését. Sokan vetették fel, miért nem ismerik el a tőkekamatot az árképzésben, amikor a tőkemegtérülés a fejlesztési politika fontos kritériuma. Ez valójában a gazdasági hatékonyság érvényesítésének vitája volt, és mint ilyen fejlesztették azt tovább, elsősorban a lengyel, a cseh, a német és a magyar közgazdászok. Ezekben az országokban a beruházáshatékonyság mellett az exporthatékonyság kérdéseinek is nagy figyelmet szenteltek. A vita ilyen kibővítése teljesen érthető, mert a Szovjetuniótól eltérően, ahol a külkereskedelemnek viszonylag csekély a súlya, a lengyel, a cseh, a német és a magyar gazdaságokban a megtermelt nemzeti jövedelemnek számottevő részét a külkereskedelem újra elosztja. Ezeknek az országoknak nyílt gazdasága van, ezért a gazdasági hatékonyság a nemzetközi munkamegosztással szoros összefüggésben merül fel. Világosan fogalmazta meg ezt Djacsenko akadémikus a Nemzetközi Állampénzügyi Társaság idei prágai kongresszusán. A szocialista

Közgazdasági Szemle, XIV. évf., 1967. december (1397–1405. o.).

Csikós-Nagy Béla (1915–2005) akadémikus, a cikk megjelenésekor az Országos Anyag- és Árhivatal elnöke és a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke.

országokban végbemenő gazdasági reformok, megítélése szerint, egytípusúak a változások iránya tekintetében. Az eltérés lényege – véleménye szerint – a külkereskedelem eltérő súlyából és szerkezetéből adódik.

Ezért változtatták át első ízben a lengyel közgazdászok a Szovjetunióban folyó specifikus árvitát a gazdasági mechanizmus általános vitájává, és kapcsolódtak ahhoz ilyen alapon a magyar közgazdászok is. A magyar közgazdászoknak most már egy évtizede az is érdemük, hogy az elméleti vitát a gyakorlat talajára segítették terelni. Ezzel kezdeményezően vették ki részüket egyfelől a szocializmus politikai gazdaságtanának fejlesztésében, másfelől a szocialista gazdasági berendezkedés tökéletesítésére irányuló nemzetközi törekvésekben. Az új gazdaságirányítási rendszer a szocialista társadalom alapkövetelményeinek talaján áll, ezeket egyezteteti a sajátos magyar adottságokkal. Jelentősége ezért túlnő országunk határain.

*

Az új magyar gazdasági modell 1966-ban párt dokumentumként, mint fő irányelvek összegezése állt előttünk, ma már viszont konkrét formák között, minden részletében ismert. Szinte kívánczik a kérdés: *milyen hűséggel tükrözik az 1968-ban életbe lépő rendelkezések az alapul vett irányelveket?* A gondos elemzésre nyilván még sor fog kerülni. Annyit azonban már most is mondhatunk: az irányelvek összes lényeges elemükben megvalósulnak, ugyanakkor a gazdasági hatékonyság „tisztá” érvényesülésének és az autonóm (decentralizált) gazdasági döntéseknek a korlátai valamelyest szorosabbak lesznek, mint ahogyan ezt a reform előkészítésének korábbi szakaszában véltük.

Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésének nyilvánvaló ismérvei vannak. Az 1968. évi népgazdasági tervet nem bontottuk le vállalatokra. Megjelentek a munkaügyi rendelkezések, amelyek az autonóm (vállalati) bér-gazdálkodás rendszerét szabályozzák. Kialakultak a termelőeszköz-piac feltételei, a termék-gazdálkodás új rendje a termékek viszonylag szűk körére állapít meg forgalmi korlátokat, és ezekre is előnyben részesíti a kereskedelmi módszereket. Megszűnik a tőke és a föld ingyen használata. A tervezésen alapuló nyereségelvontást az adózáson alapuló nyereségérdekeltség váltja fel. Megtörténnek az előkészületek az új árrendszer bevezetésére; a rögzített árak mellett lesznek maximált és szabad árak. Megnyílnak az önfinanszírozás csatornái (az amortizációs alap, a vállalatfejlesztési alap) és a bankhitel. Meghirdetett hitelpolitikai elvek adnak eligazítást az államilag preferált fejlesztési célokról, a vállalatok és a bankrendszer kapcsolatairól. Ismerik a vállalatok az export-import szabályozás új rendszerét. A vállalatok közelebb kerülnek a világpiachoz, és az eddiginél szabadabban hozhatnak döntést: mit és hova exportálnak, mit és honnan szereznek be. Kialakultak az önálló vállalati gazdálkodás szervezeti előfeltételei. Amikor a céltudatos gazdaságfejlesztés koordinált elhatározásokat tesz kívánatossá, ezt a vállalati önállóságnak leginkább megfelelő egyesülés biztosítja. Ezek és más rendelkezések megfelelnek a gazdaságirányítási reform irányelveinek. 1968. január 1-én az történik, amire gondosan felkészültünk.

Kezdetől világos volt: *a gazdasági reform irányelvei tisztultabb formájukban csak hosszabb-rövidebb átmenet után érvényesülhetnek.* Az 1966–1970-re szóló ötéves terv

nem az új gazdaságirányítási rendszer feltételei szerint készült. Időközben – különösen 1967-ben – sok történt az ötéves terv 1968–1970-es időszakra vonatkozó részének a most kialakuló feltételekkel való egyeztetésére. De nem csak a reform tett szükségessé változásokat a tervben, a régi alapon felépült terv legalább ennyire korlátozta az irányítási reform céljait. Mindezt csak a kölcsönös egyeztetések rendszerében lehetett megoldani. Ezért már kezdettől szemünk előtt lebegett *a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztésének második szakasza*, amelyhez az 1971–1975-ös időszakra szóló tervezés nyújthat reális gazdasági hátteret.

A más módon felépült ötéves tervből adódó *korlátok jó része az általános irányelvekből ismert*. A vállalatok általában szabadon programozhatják a gyártást, de sor kerül meghatározott cikkek gyártásának előírására, például azért, hogy ne lehessen vitássá tenni államilag vállalt exportkötelezettségek teljesítését. A vállalatok elvileg szabadon rendelkeznek az amortizációval és a nyereséggel, de a már megkezdett beruházások nagy volumene miatt átmenetileg az amortizáció egy részét be kell „fagyasztani”, és az egyébként indokoltnál valamelyest nagyobb nyereségadót is kell kivetni. A vállalatok az általános munkaügyi előírások keretei között autonóm bérszabályozást végezhetnek, de 1968-ban az átlagbér legfeljebb 4 százalékkal emelkedhet, és más megkötések is korlátozzák a vállalati politikát. A termeléshez szükséges anyagok szabadon szerezhetők be, de bizonyos termékek kényszerpályája fennmarad, és vannak termékek, amelyeket változatlanul kontingentálnunk kell. Árrendszerünk a piaci ármechanizmus irányába fejlődik, de még mindig számottevők a hatósági ármegkötések. Ezeket és más korlátokat már az irányítási reform általános irányelvei tartalmazzák. Viszont igaz az is, hogy az állami jövedelemelvonás kissé több, a hatósági árszabályozás kissé szigorúbb, az anyaggazdálkodás korlátai kissé nagyobbak, a nemzetközi likviditás fenntartásából folyó devizális kötöttségek erőteljesebbek stb., mint amilyenre gondoltunk akkor, amikor a problémát általános elveiben közelítettük meg. Ezek és más tényezők is olyan érzéseket ébreszthetnek, mintha a reform előkészítésének utolsó szakaszában, a problematika konkrét megközelítésekor, az „elbátorlalanodás”, „fölső óvatosság” jellemezte azt, amiben pedig elvileg egyetértés volt. E kérdés tisztázása további előrehaladásunk szempontjából is fontos.

Akiknek napi munkájuk a gazdaságirányítási reform előkészítésében telt el, nem vonhatták ki magukat legalábbis két tényező hatása alól. *Az egyik a piaci viszonyok várható alakulása, a másik annak mérlegelése, milyen pontossággal lehet népgazdaságunk érték- és árviszonyait előrevetíteni.* Az 1968. évi terv részletes vizsgálata bizonyos óvatosságra intett, noha alapjában véve a terv kiegyensúlyozott piaci viszonyokat teremt. De egyik napról a másikra nem lehet felszámolni mindazt a feszültséget, amit egy tradicionális tervezési konvenció teremtett és tett ezzel a gazdasági fejlődés állandó tényezőjévé. Nem árt ezzel összefüggésben utalni a lengyel közgazdászok egy évtizeddel ezelőtti mechanizmusvitájára. E vita *a gazdasági tartalékok körül* éleződött ki. Az úrrá lett felfogás szerint a piaci mechanizmust aktivizáló gazdasági modell sikerrel csak deviza-, anyag- és kapacitástartalékokkal vezethető be.

Erre a kérdésre mi más választ adtunk. Szerintünk *a tartalékok és az irányítási rendszer kérdései egymással szerves kapcsolatban merülnek fel.* A tervutasításos mechanizmus magában hordja a piaci feszültséget. Ezért nem lehet a tartalékok problémáját a reformtól

elvásztani. A probléma ilyen megközelítését a gyakorlat – legalábbis részben – igazolta. A népgazdaság 1968. évi tervét egészen másképp készítettük elő, mint ahogyan tettük volna, ha nem kerülne sor a gazdaságirányítás rendszerének átalakítására. A piaci mechanizmus aktivizálása inflációérzékenyebb teszi a gazdaságot. Ezért *kell* a tervezésnek kiegyensúlyozottabb piaci viszonyokat teremtenie. De ez egyben az *óvatosságot* is megmagyarázza, amit a társadalom iránti felelősség diktál. Hiszen az új helyzet csak a forint stabilitása mellett hozhatja meg az attól várt pozitív változásokat.

A gyakorlat talaján állva el kellett gondolkozni azon is, milyen következményekkel jár, ha a vállalatok – amelyek aktív módon működtek közre az új árrendszer és a nyereségadóztatás kialakításában – az előnyös pozíció biztosítása végett esetleg nem teljesen reálisan mutatták be várható pénzügyi helyzetüket. Ez már csak azért is gondot okozó probléma, mert pusztán makroökonómiai módszerekkel csak hozzávetőlegesen – elég nagy hibahatárokkal – lehet előrelátni a népgazdaság jövőbeli érték- és árviszonyait. Az pedig már megítélés kérdése, hogy mindezek a tényezők (a piaci feszültség és az új feltételek között kialakuló helyzet megközelítésében jelentkező pontatlanság) milyen fokú óvatosságra készítenek. Ebből következik, hogy az új gazdaságirányítási rendszerben, noha vannak viszonylag állandó (legalább három évre meghatározott) szabályozók, a kiadott rendelkezések lehetségesnek tartják a szabályozás bizonyos elemeinek (például: export-visszatérítés, vállalati dotáció) felülvizsgálatát, és ha indokolt, általában 1969. január 1-ével történő módosítását. Nemzetközi tapasztalatok is arra mutatnak, hogy egy ilyen *nagyszabású átalakítást nem lehet a kialakuló konkrét helyzettől elvonatkoztatva, minden elemében teljes egzaktsággal „beszabályozni”*. Néhány szabályozóra a rendelkezésekben foglalt 1968. évi felülvizsgálati jog természetesen nem válhat az állandósági érzet korlátjává. Ezért körültekintően kellett meghatározni azokat a kritériumokat, amelyek mellett sor kerülhet ezek változtatására. Ehhez nem lehet indok a vártnál jobb eredmény. Ez éppen fékezne azt, ami kívánatos. Export-visszatérítés vagy vállalati dotáció változtatására (csökkentésére) csak akkor kerülhet sor, ha kiderülne, hogy az irányítási reform előkészítéséhez 1968-ra központilag előre vetített és a vállalatok által nyújtott adatok eltérnek a valóságtól.

Az irányítási reform a népgazdasági terv és a piaci mechanizmus olyan összeegyeztetésén alapul, amelytől nagyobb gazdasági hatékonyság és így gyorsabb gazdasági fejlődés remélhető. Ugyanakkor az általános irányelvek feltételezik, hogy a nagyobb gazdasági hatékonysághoz szükséges strukturális átalakulás fokozatosan és nem „robbanásszerűen” megy végbe. Ez nem is történhet másként. Országunknak kialakult gazdasági szerkezete van, és abban a termelési ágak (vállalatok) eltérő hatékonysággal működnek. Az állam nem vonhatja meg támogatását azoktól a termelési ágaktól, amelyek a nemzetközi piac elvont rendszerében gondolkodva egyébként életképtelenek lennének. Az adott gazdasági struktúra mellett, annak állandó javításával kell a reform céljait reálisan megközelíteni. Ezért mondják ki az általános irányelvek, hogy az indulás évében (1968-ban) valamennyi termelési ág számára többé-kevésbé kiegyensúlyozott helyzetet kell teremteni. Megfelelő módon egyeztetni kellett tehát a stabilitás elemeit olyan szelekciós elemekkel, amelyeket a racionális megoldás diktál. Elsősorban ebben jut kifejezésre a gazdasági hatékonyság „tisztá” érvényesülésének tudatos korlátozása. *Az irányítási reformot nem*

tekinthetjük pusztán az ökonómia kérdésének, hanem társadalmi ügyként kell felfognunk. Ilyen körülmények között természetesen a gazdasági szabályozók konkrét körülírásánál a *kivételes elbánás* (az állami preferencia) szövevényes rendszerére van szükség. Főként ez magyarázza meg, hogy egyes termelési ágak

– mentesítést kapnak, illetőleg kedvezményt élveznek olyan adók tekintetében, amelyek általánosságban termelési költségként merülnek fel (illetményadó, eszközlekötési járulék stb.);

– állami dotációt (árkiegészítést) kapnak a költségvetéstől az „induló” veszteség fedezéséhez;

– előnyt élveznek a nyereség megadóztatása és a vállalatnál maradó nyereségnek a részesedési és a fejlesztési alap közötti megosztásánál.

A kivételezésnek ez a szövevényes rendszere átmeneti jellegű abban a konkrét formájában, ahogyan 1968-ban életbe lép. De a preferálás e módszerei, a fejlődéssel változó körülményekhez igazodva, tartósan fennmaradnak. Azért is nagy nyomatékka kell ezt hangsúlyozni, mert legalábbis kétséget kell ébreszteni az olyanfajta vélekedés iránt, amely alapkövetelménynek tekinti az azonos feltételeken alapuló egységes szabályozást; az olyan vélekedés iránt, amely a racionális magatartás alapkövetelményének tekinti valamennyi ágazat (vállalat) létezésé számára egységes mérce megszabását. A terv és a piac egyeztetésén alapuló szabályozási rendszert egyszerűen nem lehet néhány általános sémába foglalni. A hangsúlyt sokkal inkább arra kell tenni, hogy a kivételezés indokolt esetekre korlátozódjék, és alkalmazási formája a piaci mechanizmus működési elvét csak abban korlátozza, amire a kivételezés vonatkozik.

A kivételezések e rendszere nem jelenti valamennyi vállalat minden határon túl is tartó védelmét. Ha egyes vállalatok a termékeik iránti kereslet hiánya miatt, vagy az egyébként indokolt kivételezések (támogatás) mellett is tartósan veszteségesek, sor kerülhet felszámolásukra is.

*

Az 1968. január 1-ével kialakuló helyzetben két kérdésnek van megkülönböztetett jelentősége. Az egyik: miképpen élnek a vállalatok a nekik biztosított szabadsággal? A másik: miképpen reagálnak az állami szervek a gazdasági életben naponta felmerülő problémákra? Az irányítási reform ezek tekintetében meghatározott hipotézisekből indul ki. Eszerint a vállalati önállóság racionális gazdasági magatartásra vezet, és ezért az állami szervek fő figyelme a perspektíva kérdéseire összpontosulhat. De hogy ez így is legyen, a makroökonómia és a mikroökonómia szférájában meg kell szabadulni a tervutasításos mechanizmusban belénk rögződött káros rutintól.

A vállalati gazdálkodásban fordulatot kell elérni a termelési folyamatról alkotott elképzelés és az ehhez igazodó vállalati szervezethez tekintetében. A tervutasításos mechanizmusban a termelésnek a szükségletekkel történő egyeztetését lényegében a tervezés problémájának tekintik. Ha abból indulhatunk ki, hogy a munkások által előállított használati értékek megfelelnek a társadalmi szükségletnek – hiszen a gyártásszervezés egybehangolt tervezésen alapul –, akkor a vállalati munka hatékonyságát egyetlen kritérium, a ráfordított munkaidő méri. Ennek folytán a vállalat figyelme a

munkafolyamatok helyes szervezésére, az értékképző folyamat kielégítő megoldására összpontosul. Ezért tűnik a tervutasításos mechanizmusban logikusnak

- a ténylegesen felmerülő termelési költség elismerése az árban, továbbá
- az önköltség csökkentésében való vállalati anyagi érdekelttség.

Ilyen gazdasági modellben az árat eleve az önköltség oldaláról kell megközelíteni. Amit a vállalat a költség oldaláról igazoltnak tekint, annak „árasítására” is jogot formálhat. A vállalati gondolkodásban így fel sem merülhet, vajon az az ár, amelyet a költségoldal igazol, a kereslet oldaláról nézve elfogadható-e. Lehet, hogy a termék egyáltalában nem, vagy csak a termelési költségnél alacsonyabb áron realizálható, de ez már nem a vállalat, hanem az állam ügye. A vállalatnak meg kell kapnia azt, amibe a termelés került, és még egy többletet, hogy nyereségre tegyen szert.

Szocialista államunk a tervutasításos mechanizmusban kiépítette azt az ár-, adó- és finanszírozási rendszert, amellyel a vállalatokat teljes biztonságba hozta. Ezzel lehetővé tette, hogy a vállalatok figyelme használati értékek előállítására és a terv által determinált értékképző folyamatra koncentrálódjék. De az így kiépült ár-, adó- és finanszírozási mechanizmusok tükrözték leginkább, mennyire téves az a hipotézis, amely szerint a gazdálkodást felölelő tervutasításokkal úrrá lehetünk a realizálási problémán. A vállalati önállóság elve pedig egyenesen feltételezi, hogy a termelési folyamatot – a munka- és értékképző folyamatot – realizálási folyamatnak kell követnie. A vállalati feladat nem szorítkozhat használati értékek előállítására. A termékeket el is kell tudni adni. Az árucserében igazolódó árnak – általános szabályként – kell meghatároznia a vállalat pénzügyi helyzetét.

Ez alapvető szemléletbeli változást és *újfajta szervezettséget* követel. Az új gazdaságirányítási rendszer e tekintetben nem támaszt irreális követelményeket. Akik részt vettek az új árrendszer kidolgozásában, és ismerik az életbe lépő gazdasági szabályozókat, pontosan tudják, mennyire messzemenően vettük figyelembe azokat a körülményeket, amelyek mellett a vállalati munka folyik. Ez esetleg úgy is felfogható, mint a gazdasági hatékonyság „teljes” érvényre juttatásának korlátja. Mégis úgy tűnik: az előttünk álló egy-két év valóságos problémája nem annyira az lehet, hogy talán túlságosan is megvédjük a vállalatokat a piaci hatásoktól, hanem inkább az, hogy *az államot maguk a vállalatok még nagyobb védelemben részesítésre ösztönözhetik*. A megszokottá vált káros rutin olyan helyzetet teremthet, hogy miközben a vállalatok nagyfokú önállósággal szervezhetik a termelést, változatlanul úgy tesznek, mintha utasításra gyártának és a realizálást nem tekintik igazából autonóm feladatuknak.

Mindannyian tudjuk, milyen komoly gondokat okozott különösen néhány évvel ezelőtt az inkurrenciagyártás, ami *a nemzetközi fizetési mérleg egyensúlyzavarának egyik fő okozója*. Iparunk anyagszükségletének több mint a fele külföldi eredetű. Iparunk fejlesztését is csak fokozódó anyagimport mellett biztosíthatjuk. Ennek devizasükségletét jelentős részben ipari félkész és készáruk exportjával kell kitermelnünk. Ha inkurrenciává válnak termékek, akkor ez egyet jelent a devizatartalékok befagyasztásával, így azonban erőteljes iparosítás aligha remélhető. Az sem megoldás, ha az inkurrenciáknak „mesterségesen” teremtünk belföldi piacot. Az ipart csak olyan áruszerkezetben lehet erőteljesen fejleszteni, ahol a devizamérleg relációk szerint is kiegyensúlyozott.

Az irányítási reform előkészítésekor gondosan elemeztük azokat a feltételeket, amelyek mellett a nyereségérdekeltségen nyugvó vállalati önállóság alapvető gazdaságpolitikai feladataink megoldását mozdíthatja elő. A probléma bonyolult. A KGST-országok közötti kereskedelemben érvényesülő árvizonyok (árarányok) lényegesen különböznek a világpiacon árvizonyoktól. A magyar ipar különböző relációkban vásárolt anyagokat dolgoz fel, és azokat különböző relációkban értékesíti. Az ebből adódó ellentmondásokat teljes következetességgel szinte nem is lehet feloldani. A problémákat azonban az állami szervek és a vállalatok megfelelő együttműködésével meg lehet oldani. Ezt segítik azok a „terelők” is, amelyeket a devizagazdálkodás rendszerébe építettünk. De az már szinte egyedül a vállalatokon múlik, hogy *következetesen a realizálási folyamat szem előtt tartásával szervezzék a gyártást.*

Ezt a kérdést nem lehet a vállalati önállóság pusztán deklarálásával eleve megoldottnak tekinteni. Akadhatnak vállalatok, amelyek a realizálás problémáját a gyártásszervezés kellemetlen „fékjének” tekintik. Hiszen a legjobb üzemi eredmény a kapacitások optimális kihasználása mellett adódik. Ez az az állapot, amikor a vállalat a legnagyobb pénzüsszeget halmozhatja fel, amit azután bérek emelésére és fejlesztésére fordíthat. Az a vállalat, amely ilyen módon tudja szervezni a termelést, igen nagy előnyt élvez. Ez a helyzet ma is, mert a dolgozók részesednek a nyereségből, és a vezető beosztásúak prémiuma is a nyereség alakulásához igazodik. Éppen ez ösztönzi a vállalatokat a termelés minden áron történő növelésére. Nincs ebben semmi rossz, ha a terméket a piac értékeli, de nagyon is rossz, ha ez nem így van.

Az öncélú termelésnövelés hajtóereje a tervutasításos mechanizmusban is áttörte a termelési terv által szabott mércét. Pedig a terv az utóbbi években éppen a nemzetközi fizetési mérlegben mutatkozó egyensúlyzavarok miatt kívánt a feldolgozóipar néhány ágazatában a kapacitáskihasználásnak korlátokat szabni. A teljes kapacitáskihasználáson alapuló termelés-szervezés most még nagyobb nyomatékot kap, mert a nyereségérdekeltség az eddiginél átfogóbb gazdaság-szabályozóvá válik. Ilyen körülmények között igen nagy a vállalatok felelőssége. Rendkívül sok múlik *a helyesen értelmezett racionális vállalati magatartáson.* Súlyos dilemma elé állíthatják a vállalatok a gazdaságpolitikát, ha a realizálási problémától elszakítva kívánnák a termelési problémát a számukra legelőnyösebb módon megoldani. Ez esetben az állam arra kényszerülhet, hogy az ilyen vállalatok gazdálkodását szorosabb ellenőrzés alá helyezze. Minél előbb oldódik meg a piaci mechanizmus rendszerében a realizálási probléma, annál hamarabb bontakozhatnak ki az új gazdaságirányítási rendszer pozitív hatásai, és teremtnének meg a feltételek az óvatosság diktálta korlátok megszüntetéséhez.

Az irányítás reformja nem teszi problémamentessé a gazdaságot. A gazdaságirányítási rendszert nem azért kell átalakítani, mert az erőteljesen centralizált szabályozásnak negatív vonásai vannak. A negatív vonások természetes velejárói valamennyi gyakorlatilag lehetséges szabályozási rendszernek. A tervgazdálkodás tradicionálisan kialakult rendszerében a dilemmát az a jogos kétkedés okozza, vajon az egész szabályozási rendszer *helyesen szelektálja-e a problémákat, és így a megoldásukra irányuló erőfeszítés valóban társadalmi előrehaladást biztosít-e.* Ha egy vállalatot azért kell elmarasztalni, mert a termelési tervmutatót nem teljesíti, de egyébként a szükségletet jó minőségű árukkal kielégíti, egy másik vállalatot pedig

azért kell dicsérni, mert a termelési tervmutatót túlteljesíti, de ezt esetleg a piactól elrugaskodott módon teszi, akkor ennek a dilemmának egy eléggé közismert, de távolról sem a legjellemzőbb oldalára tapintottunk.

Minden szabályozási rendszer megteremti a maga számára azokat a kritériumokat, amelyeket összefoglalóan *a gazdasági siker kritériumának* lehet tekinteni. Ennek alapján minősítik a gazdasági folyamatokat és az embereket is, akik e folyamatok hordozói. *A gazdasági siker és balsiker kritériumait kellett új alapokra fektetni.* Ebből kellett levezetni a felelősség és a hatáskörök rendjét, új alapokra helyezni a centralizált és decentralizált szabályozás egybehangolt rendszerét. Ez valójában a problémák szelektálódásának új rendje, és a problémák megítéléséhez is új feltételeket teremt.

Ezért is alapvető kérdéssé válik, miképpen fognak az állami szervek reagálni az 1968. január 1-ével kialakuló helyzetben a naponta felmerülő problémákra. A káros rutin itt is bajokat okozhat. Mik a káros rutin sztereotip „jelmondatai”? (1) Minden gazdasági folyamatot pozitív és negatív hatásaiban kell elemezni. (2) A gazdasági folyamatok negatív vonásain állami cselekvéssel kell úrrá lenni. (3) Egyedül a központi akarat – mint a társadalmi érdek megtestesítője – képes a bajokból kivezető utat találni. Mint látható, itt *a feltétlenül cselekedni akarás rutinjával van dolgunk.* Az ilyen rutin elfeledteti velünk, hogy minden probléma megszüntetésére irányuló törekvés szükségszerűen új probléma előidézője. Ezért azt is mérlegelni kell, vajon az intézkedés révén kialakuló helyzet jobb vagy rosszabb lesz-e, mint annak előtte volt. Sokszor hoztunk például döntéseket a hiánycikkek termelésének fokozására. De ezzel a hiánycikkek problémáját nem oldottuk meg, azok új és új összetételben jelentkeztek. Sokszor vezettek a hiánycikkek termelésére irányuló döntések inkurrenciák gyártására. Éppen a termelőerők ilyen indokolatlan lekötése teremtett új feszültségeket addig rendezett területeken. És tegyük mindehhez azonnal hozzá: minden központi felelősségátvállalás csökkenti a társadalmi felelősségérzetet. Ezért azt is mérlegelni kell, vajon az intézkedés olyan kérdésre irányul-e, amelyet elvileg is központi hatáskörben célszerű rendezni.

Minderre talán ma már felesleges utalni. Hiszen az irányítási reform ezek belátásán is alapul. A rutin azonban az emberi gondolkodásmód makacs szabályozója. Akinek a központosított gazdálkodás íróasztali hatáskört biztosít, és aki nem képes személyi ügyét a társadalom ügyének alárendelni, hamar elfelejtheti saját balsikerét. Az ilyen bürokrata erősen szubjektív lencsén vizsgálhatja az irányítási reformmal kialakuló viszonyokat. Az új gazdaságirányítási rendszerhez történő differenciált viszonyulás egészen természetes. Szinte lehetetlen a társadalmat úgy elképzelni, hogy benne mindenki egy gépezet tagjaként tevékenykedik. Éppen ezért kell az irányítási reformot olyan közszellem erősítésével támogatni, ahol általános szabállyá válik a reform követelményeinek megfelelő helytállás.

*

Olyan körülmények között indítjuk útjára az új gazdaságirányítási rendszert, amikor egyfelől nyilvánvaló az általános társadalmi óhaj az életkörülmények javítására; az életszínvonal javulásának olyan ütemére, amely az 1957–61-es időszakra volt jellemző. Másfelől reális gazdaságpolitikát kell folytatni, nem veszélyeztethetjük

nemzetközi hitelképességünket. *Kettős feladatot kell megoldanunk.* Az általános kiegyensúlyozottság alapján – lényegében saját erőnkre támaszkodva – kell működésbe hoznunk a gyorsabb társadalmi felemelkedés anyagi emelőit.

Az irányítási reform indításának időpontja kedvező. Az elmúlt öt esztendőben társadalmi összefogással *a fejlődés útjára tereltük mezőgazdaságunkat.* Ez nagy anyagi erőforrások mozgósításával járt, ami a nemzeti jövedelem növekményének jelentős részét kötötte le. A szétaprózott mezőgazdaság szövetkezeti úton és korszerű nagyüzemi alapon történő átszervezése, mégpedig ennyire rövid idő alatt, csak a rendelkezésünkre álló erőforrások átcsoportosításával volt lehetséges. Ezzel a mezőgazdaságban is létrejöttek a termelőerők gyorsabb fejlődéséhez szükséges feltételek. A mi körülményeink között minden tapasztalat szerint a társadalmi felemelkedés nem nyugodhat szilárd alapokon, ha az egyoldalúan csak az iparosításra támaszkodik. A nemzetközi munkamegosztás is leginkább a mezőgazdaság és az ipar arányos közreműködésével fejleszthető. Számunkra mindig is az életszínvonal emelkedésével növekvő élelmiszer-kereslet kielégítése okozta a legtöbb gondot. Számos iparág fejlettsége a jelenleginél magasabb életszínvonal melletti keresletet is ki tudná elégíteni, viszont vannak élelmiszerek (pl. a hús), ahol a mai kereslet kielégítése is zökkenőkkel jár. Ezért is örvendetes a mezőgazdaságban megfigyelhető fordulat, és reményt keltőek azok a gazdaságpolitikai intézkedések, amelyek a reformmal összhangban a mezőgazdasági termelés bővítését és az agrotechnika fejlesztését szolgálják.

De persze az irányítási reform nem „kék madár”. Az állam nem mindenható, csak szervezi a társadalmi munkát. Ezt alapjában véve mindenki tudja. Ugyanakkor azok, akik a munka szerinti elosztás szocialista elvét szívesen cserélik fel az egyenlő elosztás elvével, akik a társadalmi egyenlőséget egyenlősdiként fogják fel, mindig is hajlamosak *elkülöníteni a népgazdaság eredményét saját munkájuk eredményétől, ugyanígy a jogot a kötelességtől.* Valójában az irányítási reform immanens része az a feltételezés, hogy társadalmunk az új irányítási rendszerben jobb és hatékonyabb munkával szervezi és fejleszti a gazdaságot. Ez nem feltétlenül több vagy intenzívebb munka – persze vannak, akikkel kapcsolatban ez is indokoltan vetődik fel. A hangsúly azonban a munka nagyobb hatásfokán van. És szocialista államunk egyet feltétlenül megtehet: a különböző intézményeket és az ott dolgozó embereket olyan helyzetbe hozhatja, tevékenységük számára olyan feltételeket alakíthat ki, amelyek révén javul a munka hatékonysága. Ez az, ami kiegyensúlyozott viszonyok között meggyorsíthatja a gazdasági fejlődést. A szocialista állam helyzeténél fogva hatást gyakorolhat az aktivitásra, az alkotó szellemre, ébresztheti az emberek felelősségtudatát. Ezt a feladatot kívánja az új gazdaságirányítási rendszer jobban megoldani, mint ahogy erre a tervutasításos mechanizmusban lehetőség nyílt.